

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1033-1046	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 327 (497.2 : 497.1) "1919/1923"

Оригиналан научни рад

Иван Ристић

Примљено: 16.11.2011.

Ревидрана верзија: 14.08.2012.

**ПОЛИТИКА СПОРАЗУМЕВАЊА
У ВРЕМЕ НЕРАЗУМЕВАЊА**
*(Рад Александра Стамболијског
на југословенско-бугарском зближењу 1919-1923)*

Апстракт

Југословенско-бугарски односи после Првог светског рата били су крајње напети. У таквој атмосфери бугарски вођа Александар Стамболијски формулисао је политику „нове Бугарске”, чији је један од основних циљева било помирење са српским народом и југословенско-бугарско зближење. Комплексно историјско наслеђе, политика великих сила, као и суштински супротстављене позиције двају земаља – главни су узроци неуспеха политике зближења и тријумфа политике конфронтације Краљевине СХС и Бугарске. Политичко дело Александра Стамболијског је јако мало познато у нашој стручној јавности, а његова политика је од кључне важности за спознају трауматичне балканске стварности после Првог светског рата.

Кључне речи: Краљевина СХС, Бугарска, Александар Стамболијски, спољна политика, историја југословенске идеје

**MUTUAL UNDERSTANDING POLICY
AT THE TIME OF MISUNDERSTANDINGS**
*(Alexander Stamboliiski's activities
and the Yugoslav-Bulgarian rapprochement 1919-1923)*

Abstract

After the First World War, the relations between the Kingdom of S.C.S and Bulgaria were extremely tense. At the time, Bulgarian leader Alexander Stamboliiski formulated a policy of the "new Bulgaria". One of the main aims of this policy was the reconciliation with the Serbian people, and Yugoslav-Bulgarian rapprochement. The difficult historical heritage, the policy of the Great Powers, and essentially opposite positions of the two countries – these were the main causes of the failure of the policy of rapprochement. However, the political work of Alexander Stamboliiski was noteworthy and his policy is essential for understanding the political relations in the Balkans after the First World War.

Key words: Kingdom of S.C.S, Bulgaria, Alexander Stamboliiski, Foreign policy, History of the Yugoslav idea

*„Нема ништа немогуће на овоме свету.
Довољно је да постоји добра воља а основа
једног трајног споразума ће се лако наћи.
У њему је спас балканских народа.”*
(из писма А. Стамболијског Николи Пашићу)

Први светски рат је искомпликовао односе Србије и Бугарске, мада су они и пре рата били далеко од добросуседских. Рат је оставио за собом нове проблеме и нове моменте у међусобним политичким, економским и културним односима. Нови моменти тицали су се, пре свега, извршења мировног уговора из Неија (Нејски уговор)¹, којим је окончан рат са Бугарском. Питања која су доминирала и готово свакодневно потресала односе две земље, а чије је исходиште управо у Нејском уговору (тачније у његовом извршењу), можемо сврстати у неколико група: прво, *војна питања* (разоружање Бугар-

---

¹ Нејски мировни уговор потписан је 27. септембра 1919. године у истоименом предграђу Париза. Главни одредбе уговора биле су: Бугарска је изгубила Западну Тракију и Јужну Добруцу и мање делове територије који су припали Краљевини СХС (Цариград, Босилеград, територије у струмичком крају и долини Тимока); уговор је предвиђао репарације од 2,250 милиона златних франака, клаузуле о кажњавању ратних криваца, реституцију у природи (угаљ, стока идр.), као и редукцију војске и забрану мобилизације (Тодоров, 1938, стр. 312).

ске по одредбама Нејског уговора, мобилизација у Бугарској, уређење, састав и оперативне способности бугарских оружаних снага, наоружање бугарске војске); друго, *питања ратне штете* (репарације и одштетни захтеви Краљевине СХС према Бугарској, реституција покрадених добара итд.); треће, *питања ратне одговорности* (улога и одговорност Бугарске у оквиру савеза Централних сила за ток рата после њеног уласка у рат, и одговорност за повреде норми међународног ратног права за време окупације Србије 1915-1918. године). Сва ова питања су, не подједнако и не увек са истим значајем, представљала доминантне теме југословенско-бугарских односа у послератном периоду.

Друга група питања из југословенско-бугарских послератних односа тицала се *одговорности бугарске владе* за акције македонских сепаратиста, пре свега организације ВМРО. *Македонско питање* је, иако званично окончано међународним уговорима у Букурешту и Лондону 1912. и 1913. године, и Паризу 1919. године, представљало горући проблем на Балкану, с обзиром на то да је *спор око Македоније* лебдео као авет над свакодневицом не само политичких, већ и међуљудских односа. Тај спор, чији корени досежу дубоко до историјских процеса и догађаја 19. века, водио се на широком пољу - од међународних институција, преко дипломатских и академских кругова и интелигенције, штампе, културно-просветне и верске пропаганде, до пропаганде у иностранству.

Александар Стамболијски (1879-1923) је био лидер нових погледа и новог духа, не само у својој земљи већ и на Балкану. Његови сарадници су га описивали као изузетно борбеног и самоувереног човека, самопожртвованог, храброг и, изнад свега, упорног државника (Петков 1933, стр. 26-30). Са себи својственим жаром и на функцији председника неколико влада (од маја 1920. до јуна 1923. године), промовисао је политику „нове Бугарске” чији су основни циљеви у спољној политици били: 1) потпуно дистанцирање од раније политике „фердинандовске” Бугарске, која је земљу увукла у два рата са суседима (Други балкански и Први светски рат), и коштала две „националне катастрофе” (1913. и 1918. године); 2) нова политика према суседима, посебно према Србији (Краљевини СХС) и Србима, која је подразумевала зближење, добросуседство и мирољубивост; 3) ублажавање тешких услова мировног уговора (Петрова, 1988). Сва три циља била су међусобно повезана и условљена. Идеолошка платформа овакве политике била је идеја о „југословенству”, тј. јужнословенској федерацији која би, поред већ створене Краљевине СХС, укључивала и Бугарску (Глигоријевић, 2002, стр. 27-30).

Стамболијски је своје ставове о српско-бугарском помирењу и југословенско-бугарском зближењу отворено изнео југословенским представницима као главну платформу своје спољне политике чим је ступио на место председника владе, још док је Бугарска званично

била у ратном стању са Србијом (пре потписивања мировног уговора), тврдећи да је његова земљорадничка странка „готово једина” која може да односе два народа изнесе „на чистину”.² Зато је предлагао да се састане са председником југословенске владе и Николом Пашићем, као најутицајнијим политичарем, и тражио, да би му у Бугарској због става тамошњег јавног мњења, био олакшан рад на зближењу, да Србија одустане од тражења исправке границе, тј. од Босилеграда и Цариброда (данашњи Димитровград), које је добила као територијално проширење на основу мировног уговора. Тврдио је да ће и у случају да се присаједињење ових области догоди, он наставити да ради на зближењу, па чак и по цену укидања бугарске династије. Говорио је да га „ништа не може задржати” и да „пред једним братским споразумом”, за њега не постоји питање бугарске династије.³ Стамболијски је заступао тзв. *интегрално југословенство*, па је под зближењем, заправо, подразумевао *уједињење* којим би била створена велика држава, најмоћнија на Балкану. Капетану М. Милчићу, представнику генерала М. Туцаковића (Делегата српске Врховне команде у Софији) је говорио:

„Ми треба да смо једно, јер ћемо бити сила са којом се више неће титрати велике државе. Замислите једну државу Фијума-Варна (од Ријеке до Варне - *прим. аут.*). Све ће онда бити наше, и јадранска обала, и Тракија и Добруџа, јер ћемо бити силни. Искрен и братски споразум, то је моја политика с вама.”⁴

Понуду за зближење и своју одлучност да истраје у томе Стамболијски је поновио и у писму које је, за време Мировне конференције, упутио првом делегату југословенске делегације и првом човеку српске и југословенске политике Николи Пашићу (Петков, 1933, стр. 60-62; Петров и Стефанова, 1981, стр. 2). Почетком 1919. године у Београду су и са других страна имали информације да је један део Бугара расположен за уједињење са Србијом, али су сумњали да Бугари сад “истичу словенске интересе” само да би се извукли из тешке ситуације у којој се налазе.⁵

Не треба посебно објашњавати зашто идеју Стамболијског о стварању велике јужнословенске државе на Балкану у датим међународним околностима није било могуће остварити, нити је било икаквих основа за веровање да ће то бити могуће у блиској будућности.

² Архив Југославије, Фонд Делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији у Паризу, бр. 336, фасц. 22, досије I (даље навођење: АЈ, број фонда-број фасцикле/број досијеа), Извештај Делегата Врховне Команде о разговору капетана Милчића са Стамболијским, пов. бр. 12763, 26. 10. 1919.

³ Исто.

⁴ Исто.

⁵ АЈ, 336-22/I, шифровани телеграм из Београда за Париз, за председника Пашића (прослеђен телеграм Посланства у Берну), бр. 4292, 07.04.1919., Београд

Такође, погрешно би било веровати у наивност Стамболијског или у ирационалност његових идеја и утопистичких визија. По среди је била веома рационална *политика* чији је циљ био да Бугарску извуче из међународне изолације, пре свега регионалне, у којој се нашла као поражена држава (Петрова, 1988, стр. 151). Али, пут из изолације водио је преко Београда, јер је српска (сада југословенска) политичка елита била на чврстим позицијама да Бугарској не треба праштати и да је треба казнити за све што је починила.⁶ Овакав став званичног Београда био је разумљив, ако се има у виду улога Бугарске у пропасти Србије на јесен 1915. године, као и однос бугарских окупационих власти према становништву у окупираној Србији. С друге стране, чврстина са којом је Стамболијски заступао и бранио свој југословенски став, ризикујући не само своју власт већ и живот, сведоче да није реч о обичном „трику” којим је хтео да „заведе” југословенске државнике већ о темељном политичком програму за који је веровао да је од највећег интереса за Бугарску. Та утемељеност има исходиште у основним политичким принципима БЗНС-а, које је сам Стамболијски дефинисао у време својих затворских дана (за време рата). У *Четвртом принципу* истиче да је „Земљораднички савез за трајне мирне суседске односе Бугарске...”, а начин за учвршћивање добросуседских односа види у „уједињењу Бугарске са другим балканским народима на федералној основи” (Петков, 1933, стр. 168). Дакле, идејама јединства и сарадње био је дубоко прожет програм бугарских аграраца. Дубљи идеолошки смисао идеја о балканској сарадњи лежи у *антиратној политици* коју је Стамболијски заступао. Наиме, он је сматрао да ће се отклонити свака опасност од избијања ратова када „радне народне масе” завладају балканским државама, јер њима рат није у интересу, „пошто невоље пре свега падају на њихове главе” (Петков, 1933, стр. 152; Петров и др., 1981, стр. 5). Главни узрок ратова видео је у „шовинистичким идејама интелигенције”:

„Моје је дубоко уверење да би се народи брзо измирили и живели у најпријатељскијим односима када не би постојали интелигентни подстрекачи вечитих завада и ратова који су се увукли у дворско-котеријашке партије, у редакције различитих листова, на универзитете и др” (Петков, 1933, стр. 152).

Стамболијски је у југословенско-бугарском споразуму видео основу новог савеза на Балкану, који би био дефанзивног карактера и који би јемчио независност балканских држава од страног мешања (Годоров, 1937, стр. 160). За трајан мир на Балкану после Светског рата Стамболијски је сматрао да је неопходно испоштовати: право народа на спорним територијама да се слободно определи; да се у потпуности, и под међународном контролом, поштују уговорима га-

⁶ Архив САНУ, Заоставштина Николе Пашића, 14528/VIII/11, Односи српско-бугарски и корекција граница, рукопис, стр. 4

рантована права мањина; и да се свим балканским народима омогући сигуран и погодан излаз на отворено море (Петров и др., 1981, стр. 6).

Први конкретни плодови настојања Стамболијског да се приближи Краљевини СХС почели су да се опажају у другој половини 1920. године. Почетком октобра у Београд је допутовао први послератни дипломатски представник Бугарске у Краљевини СХС Коста Тодоров, блиски сарадник и човек од личног поверења председника бугарске владе. Он је од Стамболијског добио инструкције да по сваку цену успостави добросуседске односе и ради на решавању свих спорних питања проистеклих из недавног рата и мировног уговора. У јавности и од стране политичких представника Тодоров није дочекан пријатељски. Посланик из јужних крајева (који су били под бугарском окупацијом) Тома Поповић је, поводом доласка Тодорова, у Народној Скупштини изјавио да би новог бугарског посланика „тревало убити на улици” (Тодоров, 1994, стр. 198). Мисија поверена Тодорову није имала значајних успеха, а ситуацију је додатно ископиковало стварање Мале Антанте⁷, која је, по бугарском схватању, допринела још већој изолацији Бугарске (Todorović, 1979, стр. 95-96).

И поред хладног пријема бугарских понуда од стране званичног Београда, Стамболијски није одустајао. На свом „путу од сто дана” по Европи (од октобра 1920. до почетка јануара 1921. године, када је посетио Лондон, Париз, Праг, Варшаву), у престоницама великих сила, Лондону и Паризу, Стамболијски је тражио подршку за своју политику зближења са Краљевином СХС (Петров и др., 1981, стр. 10). Једна од последица тих напора био је налог из Лондона британском посланику у Београду почетком фебруара 1921. године, да се код југословенске владе заложи за пријем Стамболијског, али је посланик сматрао да није погодан тренутак за ту посету (Avramovski, 1986, стр. 26). По повратку са пута, Стамболијски је југословенском посланику у Софији Милану Ракићу поново на себи својствен начин саопштио своје ставове по питању зближења, смештајући своју политику у шири, балкански и европски, контекст. У југословенско-бугарском зближењу он је видео једини начин да се спречи „увлачење” великих сила на Балкан, које се управо ради своје доминације и противе том зближењу, и да заједничким снагама Краљевина СХС и Бугарска треба да крену „на југ”, и тако заштите своје интересе (излаз на отворено, Егејско море – *прим. аут.*)⁸

⁷ *Мала Антанта* је била дефанзивни војно-политички савез створен 1920-1921 године. Ради се о систему уговорних односа: између Краљевине СХС и Чехословачке (августа 1920.), Румуније и Чехословачке (април 1921.) и Краљевине СХС и Румуније (јун 1921.) Настала је ради очувања стања створеног после рата, утврђеног мировним уговорима. (Krizman, 1975, стр. 32-37).

⁸ Архив САНУ, Заоставштина Милана Ракића, 14331/767, Белешке из Бугарске (белешка о разговору са Стамболијским, 19. 02. 1921.)

Настојања Стамболијског и „пружена рука” Београду су дали резултате мада не претеране, али имајући у виду стање југословенско-бугарских односа у том тренутку, тај мали корак је изгледао већи него што је заиста био. Крајем маја 1921. Београд је посетио близак сарадник Стамболијског, бугарски министар Александар Димитров. Још је значајније то што га је због сталног „инсистирања бугарске владе” примио председник владе Никола Пашић, упркос противљењу Двора, али и људи из своје околине (одлучан противник пријема Димитрова био је Тихомир Поповић, Пашићев заменик у Министарству иностраних дела)⁹. Димитров је понудио широку сарадњу Краљевини СХС у борби против македонских комитета кроз могућност да југословенска влада упути тајне агенте на бугарску територију (у Ћустендилску област), који би тамо остали неколико месеци, и уверили се да је бугарска влада једнако непријатељ комитета, као и југословенска.¹⁰ Друга опција коју је Димитров предлагао било је формирање међународног истражног комитета, који би спровео истрагу.¹¹ Пашић је Димитрову изнео свој став и услове за зближење југословенско-бугарско: потребно је да „бугарски народ даје стално и непрекидно доказе да жели живети у миру, извршити Уговор о миру и дати увек кад прилике затраже доказ кајања и пријатељства.”¹² Овај Пашићев одговор Димитрову на понуде Бугарске за зближењем и превазилажењем историјских спорова, представљао је суштину југословенске политике према Бугарској у том периоду, политике коју је персонификовао управо Никола Пашић. Разочаран бугарским држањем уочи и током рата, како је истицао, и поред свих својих покушаја, још од краја 19. века да пронађе заједнички именик српских и бугарских интереса, Пашић је сада Бугарску држао „на танком леду” тражећи да се „стално и непрекидно” каје због својих поступака, и пружа доказе своје „нове политике”. И више од тога – Пашић је тражио да *бугарски народ* стално даје доказе искрености, као да му уверавања бугарског политичког естаблишмента нису била довољна. Суштину југословенског става чинило је *крајње неповерење* и сумња у искреност бугарских намера. То је јасно увиђао и британски посланик у Београду пословично добро обавештен и упућен у југословенске и балканске прилике (Avramovski, 1986, стр. 27). Ни Стамболијски није остајао „дужан”. Оптуживао је политичаре суседних земаља, посебно Краљевине СХС, да воде стару (предратну)

⁹ Доклад на Посолството на ЧСР в Белград до Министерството на външните работи в Прага, 10 јуни 1921. (Коларж и др., 1985, стр. 118-119)

¹⁰ Sir A. Young (Belgrade) to Earl Curzon, Belgrade, June 2, 1921. (Medlicott & Dacin, 1980, стр. 202)

¹¹ Исто.

¹² АЈ, Посланство КЈ у Лондону, бр. 341, фасц. I/1921., телеграм Пашића Посланству у Лондону о разговору са Димитровим, пов.бр. 7084, 02.06.1921., Београд

политику, оптерећену старим споровима и старим стереотипима и погледима на Бугарску, не увиђајући да је на делу „нова” Бугарска, која тражи путеве помирења (Петров и др., 1981, стр. 11). Међутим, очигледно је да су горко историјско искуство и све оно што се дешавало само неколико година пре „нове политике” Стамболијског, представљали препреке које није било могуће лако заобићи. С друге стране, победници су уживали плодове победе, док се Бугарској журило да што пре изађе из тешке послератне ситуације.

Потези Димитрова, кога је Стамболијски послао у Београд као свог специјалног емисара, показивали су спремност бугарске стране да конкретизује понуде за зближењем. Димитров се по повратку у Бугарску много одлучније супроставио деловању македонских комитета, на чему је званични Београд инсистирао, што се може сматрати директном последицом разговора у Београду, али је, после неколико месеци (21. октобра), пао као жртва атентата који је припремио ВМРО (Тодоровић, 1979, стр. 113-114, 119; Тодоров, 1937, стр. 137).

Колико је урођена упорност Стамболијског била „на делу” у покушајима да ступи у контакт са југословенским државницима, сведочи и његова посета Бледу, августа 1921. године, тобож због летњег одмора, али је прави мотив био да се сретне са српским политичарима, тим пре што је чуо да ће Пашић из Карлсбада, где са налазио на опоравку, доћи на Блед.¹³ Међутим, тек крајем наредне године њему ће поћи за руком да у Београду буде примљен од најмеродавнијих личности Краљевине СХС. То ће бити врхунац његове политике зближења. Почетком новембра 1922. године Стамболијски је у Београду имао дуже састанке са краљем Александром, председником владе Пашићем, министром иностраних дела Момчилом Нинчићем, и другим министрима југословенске владе. Извештаји из Београда су му били пуни оптимизма, можда чак и претерано еуфорични. Јављао је о свом „блиставом успеху” и да му је Пашић рекао да је „данас почело зближење између нас и вас, јер почиње да се остварује нова политика.”¹⁴ И краљ, и Пашић, и Нинчић су сматрали да је „успео да пробије лед у Београду” и да је успео да створи услове за нови развој односа.¹⁵ Југословенски званичници су му обећали да ће на предстојећој Конференцији у Лозани (одржана са прекидима од 20. 11. 1922. до 24. 07. 1923) подржати бугарски захтев да се испуни чл. 48 Нејског уговора и Бугарска добије излаз на Егејско море (Тодоровић, 1979, стр. 185).

¹³ *Политика*, „Стамболијски на Бледу”, 03. 08. 1921.; *Телеграма до Министарског савета*, Блед, 5 август 1921 г. (Панайотов, стр. 170-180)

¹⁴ *Телеграма до МВРИ* (Министарство иностраних послова и вера – прим.аут.), Белград, 9 ноември 1922. (Панайотов, стр. 292)

¹⁵ *Телеграма до МВРИ*, Белград, 11 ноември 1922. (Панайотов, стр. 292)

У свом обраћању београдским медијима Стамболијски је дотакао питање које је српску јавност највише занимало, а то је Македонија. *Политици* је изјавио да више „неће ни да мисли на Македонију”, и да „нам је алали”, док је београдској *Правди* рекао да су „Македонци и против вас и против нас” и назвао их “словенским Ирцима.” (Авгамовски, 1968, стр. 140). Став о Македонији није био “припремљен” за ову прилику. Стамболијски је и раније југословенском посланику у Софији Ракићу веома децидирано изнео свој став о тзв. македонском питању:

„Нека вам је алал Македонија. Све нам зло дође од ње, а и вама је већ дала комунизам, и неће стати на томе. Кад сам путовао по Европи, ја сам говорио државницима: кад би нам Србија дала Македонију, и ви велике силе да нам је гарантујете, ја бих рекао: на част вам Македонија. Нећу је. Не мислим вам зло, а још мање да улазите у какав рат, али бих волео да заратите само зато да вам докажем да бих остао пријатељски неутралан и да не би ни претом мрднуо за Македонију. Каква Македонија! Ко још може данас о њој говорити? Македонија је трице и кучине, а питање је много шире, много значајније, питање је хоће ли Балкан бити словенски или ће пасти под туђинце.”¹⁶

Међутим, важно је нагласити да је Стамболијски, који је из бугарске политике после Првог светског рата „избацио” македонско питање као *територијално питање*, то питање веома често покретао у облику *мањинског питања* захтевајући поштовање уговором гарантованих мањинских права *бугарске мањине* у Македонији (Петров и др., 1981, стр. 10; Петрова, 1988, стр. 157, 160). Влада у Београду је, наравно, одбијала сваку причу о томе, јер није признавала постојање бугарске мањине. Званичан став Београда био је да је словенско становништво Македоније етнички српско.

Да ли су постојали дубљи разлози овог југословенско-бугарског приближавања крајем 1922. године? Посматрано у ширем геополитичком контексту, неспоран је утицај међународних околности. У тзв. „источној кризи”, до које је дошло на јесен 1922. године, због пораза Грчке у рату са Турском, Краљевина СХС се везала за француску политику (која је била супростављена енглеској – блискоисточној политици), а која је тражила југословенско-бугарско зближење, како би консолидовала свој утицај у региону (Vinaver, 1985, стр. 45-48). С друге стране, оно што је сам Стамболијски више пута наводио као разлог споразумевања (очување назаисности Балкана од страног утицаја), је имало једну од пресудних улога. То јасно оцртава један извештај британског посланика у Београду Албина Јанга, који између осталог анализира став српских политичара:

¹⁶ Архив САНУ, М. Ракић, 14331/767, белешка о разговору са Стамболијским, 19. 02. 1921.

„Њихов страх од Италије, као и уверење које свакодневно расте да су интереси мањих држава подређени уступцима које велике силе морају да чине једна другој, могу довести до тога да и српски политичари затраже јачање војне снаге уз блиски савез са Бугарском.”¹⁷

Међутим, Јанг је због великог неповерења које је постојало између Срба и Бугара, изразио сумњу у успех таквог савеза.¹⁸ У прилог Јанговој анализи иде и чињеница да су октобра 1922. године у Италији на власт дошли фашисти, који су наговештавали много агресивнију спољну политику, посебно према Краљевини СХС. Управо због своје антијугословенске политике, Италија је била највећи противник југословенско-бугарског зближења, радећи притом на стварању једног италијанско-бугарског савеза упереног против Краљевине СХС (Петрова, 1988, стр. 228).

На београдској конференцији Стамболијског и југословенских званичника ударени су темељи споразуму до кога ће доћи на пролеће наредне године. Реч је о тзв. *Нишком споразуму* који је регулисао заштиту границе од прелазака македонских комита и остала питања безбедности пограничног подручја, као и борбе против македонских банди. У формално-правном смислу реч је о више резолуција које је усвојила мешовита југословенско-бугарска комисија, која је заседала у Нишу од 1. до 17. марта 1923 године (Аврамовски, 1968, стр. 143-145). Међутим, овај несумњиви тријумф политике Стамболијског убрзао је његов пад, који је започео салвом медијских напада у Бугарској. Од стране грађанске опозиције проглашен је за „издајника”, „српско оруђе”, „агента Антанте” и кривца за бугарске поразе у рату, али је он и поред тога чврсто бранио своју политику (Тодоров, 1938, стр. 344; Петров и др., 1981, стр. 16). Ово је био прелудијум за крваве догађаје. Преврат, до кога је дошло 9. јуна 1923. године, био је дело Војног савеза (организације активних и резервних официра, формиране 1919. године) незадовољног како положајем војске, тако и условима Нејског уговора и режимом Стамболијског. Војном савезу су се придружиле грађанске опозиционе странке, предвођене организацијом Народна слога (Народни сговор), а подржан је и од ВМРО-а, који је био против сарадње Бугарске и Краљевине СХС (Марков и др., 2005, стр. 394-395, 399-400; Аврамовски, 1968, стр. 146-178). Стамболијски је после вишедневног отпора који је пружао у свом родном селу Славовици, ухваћен и 14. јуна убијен. После суровог мучења – одсечена му је десна рука зато што је њоме потписао Нишки споразум, ископане очи, а затим одсечена и глава (Тодоров, 1937, стр. 134). О убиству овог необичног Бугарина и Балканца, који

¹⁷ *Ser A. Young (Belgrade) to the Marquess Curzon of Kendlestone*, Belgrade, November 14, 1921. (Medlicott & Dacin, 1980, str. 579.)

¹⁸ Исто.

је представљао јединствену политичку појаву на узаврелој балканској сцени првих година после Светског рата, уважени историчар професор Стеван Павловић је записао да је то било

„прво међу спектакуларним убилачким изразима патолошке мржње коју су огорчени, радикални покрети с десног крила испољавали према 'издајницима' њиховог светог циља. У томе ће им достојни такмаци постати румунски легионари и хрватске усташе“ (Павловић 2004, стр. 358).

ЗАКЉУЧАК:

ЈУГОСЛОВЕНСТВО АЛЕКСАНДРА СТАМБОЛИЈСКОГ

Можемо рећи да југословенство Александра Стамболијског има два аспекта: *вредносни* и *практични*. Вредносно посматрано, Стамболијски је заиста веровао у могућност српско-бугарског зближења на бази југословенства и стварања јединствене јужнословенске државе на Балкану. Био је искрени поборник те идеје. О томе можда најбоље сведочи спис пронађен у његовој заоставштини, после његове смрти. Спис носи наслов „Устав федеративне југословенске Царевине“ и представља пројекат персоналне уније Краљевине СХС и Бугарске, под династијом Карађорђевић. Њен централни парламент био би у Београду, а локални парламенти у Софији, Скопљу, Загребу, Љубљани, на Цетињу и у Новом Саду (Глигоријевић, 2002, стр. 29). Милан Антић, сведок времена и активни учесник догађаја као функционер Министарства иностраних дела Краљевине СХС двадесетих година, у својим записима, анализирајући српско-бугарске односе и историјски спор око Вардарске Македоније, записује да је Стамболијски први који је „излаз из тог политичког анахронизма нашао у идеји једне државе.“¹⁹ На другом месту, Антић хвали храброст Стамболијског, који је, по њему, једини од бугарских државника који се ухватио у коштац са македонском организацијом (ВМРО), примивши на себе обавезу да је растури, што га је на крају коштало и главе.²⁰ У свом необјављеном рукопису о југословенско-бугарским односима предратни београдски новинар Ђура Бањац је писао да Стамболијски „остаје до данас највећи Југословен, и нација ће у будућности њега славити као претечу југословенске велике државне идеје.“²¹ У годинама које су следиле у описивању трагичног нестан-

¹⁹ Архив САНУ, Заоставштина Милана Антића, 14387/9911, белешке о српско-бугарским односима (рукопис, без наслова).

²⁰ Архив САНУ, М. Антић, 14387/10443, “Сећања-људи и догађаји-Југославија (Југославија краља Александра)”, рукопис

²¹ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 14599, Ђура Бањац, “Бугарска и Југославија до 1928.”

ка Стамболијског са бугарске и балканске политичке сцене било је много претеривања (па и у поменутом рукопису Бањца) о његовој улози, југословенству итд. Међутим, све то говори о перцепцији његове личности и политичког рада, о месту које су код савременика како је време одмицало добијале његове идеје и његова политика, и о томе како се његов нестанак показивао све кобнијим по односе два суседна народа, а самим тим и по стабилност читавог региона.

Са аспекта практичне политике, Стамболијски је у југословенству видео у том тренутку једини пут изласка Бугарске из послератне изолације. У његовој политици југословенства су се, дакле, спојила два императива политичког деловања: *императив политичког убеђења* и *императив историјских околности*. Који је био важнији и који је од њих више мотивисао Стамболијског да вуче своје политичке потезе, тешко је рећи, а чини се да и није од нарочите важности (осим за неко детаљније истраживање политичке биографије Стамболијског). Овде се, наравно, не сме изгубити из вида да је у историји југословенства и политичким пројектима везаним за ову идеју било различитих интерпретација и „варијанти” (тако је у самој југословенској држави око тога постојао спор између Срба и Хрвата), те неподударање са званичним (београдским) виђењем овог питања, није по аутоматизму израз неискрености (како је често туђе, посебно бугарске, југословенске ставове тумачила влада у Београду). Стамболијски је, ипак, изнад свега био Бугарин и бугарски државник, и на све начине (а политика југословенства је била један од њих) је покушавао да Бугарску ослободи тешког психолошког и материјалног терета ратног пораза.

Без обзира на различите погледе на улогу Стамболијског и његове политике на Балкану у периоду његове краткотрајне владавине (јер је сигурно да је његов „политички профил” различито виђен очима Београда, Софије, Букурешта, Москве, Лондона...) и на различите перцепције његовог југословенства, једно је сигурно: Стамболијски је једна од оних трагичних балканских историјских фигура, чија је политика, у грчу историјског наслеђа и датих сложених околности, покушала да прокрчи пут новим односима без обзира на мотиве овакве политике, који су и лични и условљени нужностима времена и простора. Својом смрћу Стамболијски се „придружио” пантеону балканских политичких вођа чије су животе прогутали вирови политичких обрачуна и унутрашњи конфликти око различитих круцијалних питања (од економских и социјалних, до националних и спољнополитичких) њихових тек рођених, још увек несређених друштава уз, за Балкан тако карактеристично, неизбежно присуство „страног фактора”. Тај неславни “низ” жртава најрадикалнијих видова политичких обрачуна на овим просторима, нажалост, досеже до почетка 21 века.

ЛИТЕРАТУРА

- Avramovski, Ž. (1968). O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine. *Istorija XX veka*, sv. IX, 132-186.
- Vinaver, V. (1985). *Jugoslavija i Francuska između dva rata*, Beograd: Institut za savremenu istoriju
- Глигоријевић, Б. (2002). *Краљ Александар Карађорђевић*, 3. књига, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Krizman, V. (1975). *Vanjska politika jugoslavenske države*, Zagreb: Školska knjiga
- Марков, Г., Гребенаров, А., Милачков, В., Стоянов, Л., Дойнов, Д. (Съст.). (2005). *Алманах на българските национални движения след 1878 г.*, София: Българска академия на науките-Институт по история
- Павловић, С. (2004). *Историја Балкана 1804-1945*, Београд: Слио
- Петков, Н. Д. (1930). *Александар Стамболијски. Његова личност и идеје*, Београд: Штампарииа “Раденковић”
- Петров, М. и Стефанова, С. (1981). Александър Стамболийски и българо-югославското сближение (октомври 1919-јуни 1923), *Военноисторически сборник*, 5/1981, 3-16.
- Петрова, Д. (1988). *Самостоятелното управление на БЗНС 1920-1923*, София: Държавно издателство наука и изкуство
- Тодоров, К. (1937). *Стамболијски*, Београд: Југо-Исток
- Тодоров, К. (1938). *Политичка историја савремене Бугарске*, Београд: Штампарииа „Слога”
- Todorović, D. (1979). *Jugoslavija i balkanske države 1918-1923*, Beograd: Narodna knjiga i Institut za savremenu istoriju

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ (архивска грађа)

- Архив Југославије (АЈ), *Фонд Делегације Краљевине СХС на Мирвној конференцији у Паризу* (бр. фонда 336)
- АЈ, *Фонд Посланства Краљевине Југославије у Великој Британији-Лондон* (341)
- Архив Српске академије наука и уметности (САНУ), *Заоставитина Милана Ракића* (инвентарски бр.14331)
- Архив САНУ, *Заоставитина Милана Антића* (14387)
- Архив САНУ, *Заоставитина Николе Пашића* (14528)
- Архив САНУ, *Ђура Бањац, Југославија и Бугарска до 1928. године*, рукопис (14599)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ (документи и мемоари)

- Avramovski, Ž. (Prir.). (1986). *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji - Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, knjiga prva (1921-1930), Beograd: Arhiv Jugoslavije
- Коларж, Й., Щовичек, И., Бистрички В., Василев А. В. и Манолова Л. (Съст.). (1985). *Извори за българската история, XIII: Чехословашки извори за българската история*, том 1, София: Издателство на българската академия на науките
- Medlicott, W. N., Dacin, D. (Eds.). (1980). *Documents on british foreign policy 1919-1939, first series, volume XXII*, London: Her Majesty's Stationary Office
- Панайотов, П. (Съст.). (1989). *Външната политика на правителството на БЗНС: ноември 1919 - јуни 1923. (Александър Стамболийски документално наследство)*, София: Издателство на БЗНС
- Тодоров, К. (1994). *Изповедта на една луда балканска глава*, София: ИК “Летописи”

**MUTUAL UNDERSTANDING POLICY
AT THE TIME OF MISUNDERSTANDINGS**
*(Alexander Stambolijski's activities
and the Yugoslav-Bulgarian rapprochement 1919-1923)*

Summary

After the First World War, the relations between the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Bulgarian state were extremely tense and complex. Old conflicts such as the so-called "Macedonian issue", as well as new disputes that came from Bulgaria's obligations under the Peace Agreement signed in Neij near Paris in November 1919, caused dangerous tensions in the relations between the two Balkan countries every day.

Bulgaria was in a state of isolation after the war and endured severe physical and psychological consequences of defeat. Aleksandar Stambolijski, the leader of the Bulgarian Agrarian People's Party, tried to bring his country out of isolation, which he believed could be realised through a political rapprochement of Bulgaria and the Yugoslav state, and the reconciliation of the Bulgarian and Serbian peoples. The ideological basis of his new policy was the spirit of a Yugoslav union, that is, the idea of a Yugoslav state which would be joined by Bulgaria. However, relations with Bulgaria were seen in a different way in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. The ruling elite in Belgrade, headed by King Alexander and Nikola Pasic, were extremely suspicious of Bulgarian promises and Stambolijski's new policy; also, they were angry with Bulgaria for its attack on Serbia in the autumn of 1915, as well as because of a number of serious crimes committed by the Bulgarian forces in Serbia during the occupation (1915-1918). In September 1920, Stambolijski sent his trusted man Kosta Todorov to Belgrade as a diplomatic emissary to try to resolve the conflict, but to no avail. The Yugoslav government asked Bulgaria to constantly prove their sincerity and show remorse for the things they had done to Serbia. Stambolijski did not give up easily, so he turned to the Great Powers to help him realize the rapprochement with the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. Complex international circumstances and the pressure of Fascist Italy forced the Belgrade authorities to change tactics and become closer to Bulgaria. Stambolijski was in Belgrade in November 1922, while in March 1923 a joint Conference was held in Nis where a resolution was passed about the protection of the border-crossings from illegal armed Macedonian revolutionaries. The nationalist circles in Bulgaria immediately reacted and, in a bloody coup helped by the Macedonian organization, Stambolijski's government was overthrown on 9 June 1923, while Stambolijski was brutally tortured and killed. After his death, Stambolijski was remembered as a unique political figure in the Balkans, in both Yugoslav and Bulgarian public after the war.